

ШЫН

№143

(19028)

2017 чылдың
декабрь 7
четверг

Хүннүн үнери — 08:44

Ажары — 15:58

Хүн дурту — 7:14

Садар өртээ хостуг 12+

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Жан? Каяа? Чүү?

ДУУН

АЖЫК ЭЖИКТЕР ХҮНУ

Дуун, декабрь 6-ның хүнде, Кызылдың А.Б. Чыр-оол аттыг уран чүүл колледжинге "Ажык эжиктер" болуп эрткен. Аңаа арайның чурттакчылары, абы кожууннардан келген ереникчилер, Кызылдың едилге черлериниң сур-лдары келгеш, колледж-тинге аян-чорук кылып, ук-едилге чериниң башкылары-гаш специалистери-биле-ражып, мастер-класстарга-ишкеш, ажыктыг чүүлдерни-ңээди алганнар. Оон-да аалчылар уран чүүл-леджиниң сылдыстары-е төөгүлүг чуруктарга тырт-ып ап, мөөрейлерге кириш-и, шаңнал-макталдарны-аннар. Адактың сөөлүнде, Чыргал-оол аттыг уран-колледжизиниң сургуул-аалчыларына онза-солун-көргүзүүн бараалгаткан.

БӨГҮН

95 ХАРЛААН ОЮНГА

Бөгүн, декабрь 7-де, Улусчу адылга бажыңына сура-композитор, Тыва АССР-улустуң артизи Ростислав-роолович Кенденбильдин-арлаан оюнга тураскаат-концерт болур. Аңаа Р.Д-енбиль аттыг уран чүүл-казының өөреникчилери, Чыргал-оол аттыг уран-колледжизиниң сургуул-В. Халилов аттыг күрүне-ормониязының симфоник-оркестри, ТР-ниң Чазааның-хөгжүм оркестри база-р-аттыг артистер Анзат-ар, Надежда Шойгу, Де-роол Кежиктиг, Станислав-ы, Луиза Мортай-оол дээш-пер-даа бараан болур. Көргүзүг 18:00 шакта эге-

"МОСФИЛЬМГЕ" ТЫРТТЫРАР ААС-КЕЖИК

"Эртинге" бөлүү

Чоокта чаа "Россия" каналына "Көк куш" деп төлевилелге Тыва Республиканың Ростислав Докур-оолович Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының тыва хөгжүм салбырының өөреникчилери, "Эртинге" бөлүүнүн 5 дугаар салгалы киришкеш келген. Оларның чараш оюн-көргүзүүн бүдүн Россия көргөнін, канчаар киришкенин шупту билир бис. Тываларның база өске-даа чоннарда сыгыт-хөөмейниң мөгейикчилериниң идепкейлиг СМС-бадылаашкынының түңнелинде "Эр-тинге" бөлүү финалче кирген.

Тыва чоннуң эртинези, Тыва черивисти алдаржыткан сыгыт-хөөмейни бүдүн делегейниң чону танып, биле бергени улуг чоргаарал. Оон бадыткалы болза 2017 чылдың күзүндө "Көк куш" төлевилелдин организаторлары сыгыт-хөөмейин бараалга-дып, төлевилелге киржи элээди оолдарны-чалап, "Үер" бөлүүнүн ыраажызы Радик Түлүшче соталыг телефон таварыштыр долгапкан. Бодунуң ээлчээнде Радик Түлүш

"Эртинге" бөлүүнүн амгы үеде удуртукчузу Эртинге Туматка ол дугайын дамчыткан. "Кел дээн кедилиг" деп тыва үлегер домак бар болгай дээш, Эртинге Тумат "Көк куштун" организаторлары-биле харылзашкан. Бичии оолдарның оюн-көргүзүүн видеога тырт-тыргаш, интернет четкизин таварыштыр чорудупкан. Мөөрейниң организаторлары оолдарның оюн-көргүзүүн эки деп үнелээш, "Эртинге" бөлүүн Москвага кээп төлевилелге киржиринче чалаан. Октябрь ай төнчүзүнде Эртинге Тумат өөреникчилерин эдерткеш, Москва хоорайже аъттаныпкан. Аңаа баргаш, "Көк куш" төлевилелиниң тускай билеткеп кааны аалчылар бажыңына чурт-тап, "Мосфильмге" тырттырар аас-кежиктиг болганнар.

"Эртинге" бөлүү 9-15 харлыг дөрт бичии оолдардан тургустунган. Олар кавай-лыындан иезиниң өлөй ырын, адазының сыгыт-хөөмей, каргыраазын дыңнап өскен деп болур. Чүге дээрге тыва чон алыс ук-төөгүзүндө сыгыт-хөөмей, каргыраага салым-чаяанның, аңаа ынак улус. Сыгыт,

хөөмей, каргыраа тыва чоннуң ханында сиңген.

Мөгөпей Чооду ырлаарына кончуг ынак. Алдын-Херел Дадар-кыс бичиизинден тура-ла фольклорну база төрзэн чериниң төөгүзүн шинчилеп өөрениринге сонугу-галдыг. Байлак Куулар вокалдан аңгыда, аянын номчулгага сундулуг. Өзүп келгеш, профессионал артист болурун күзеп чору-ур. А Бай-Белек Кара-Сал президент болур күзелдиг. Бичии оолдарның күзелдери, со-рулгалары аңгы-аңгы, ынчалза-даа оларны уран чүүл, ыры-хөгжүм каттыштырып турар. "Көк куш" төлевилелге чедишкениг киржи-ри — оларның амгы үеде сорулгазы. Салым-чаяанның оолдарывыска ам-даа улуг-улуг чедишкенин күзеп каалыңар!

"Эртинге" бөлүүнүн ырак-узак орукка чораанының база элзэн үе иштинде Москва хоорайга чурттаанының дугайында дараа-зында үндүрүлгеден номчуур силер.

Айдың ОНДАР.
Арслан АРАКЧААНЫҢ
тырттырган чуруу.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннуң 2018 чылдың чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчан-гаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	179,83	539,49	1078,98
31730 — организацияларга	189,83	569,49	1138,98

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП
АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	96,00	288,00	576,00
31730 — организацияларга	120,00	360,00	720,00

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну
үезинде чагыдып номчуңар!

Чагыдылга-2018

ДААРТА

31-ГИ ОНФЕРЕНЦИЯ

Дарта, декабрь 8-тиң хү-де, Тыва үндезин культу-вүнүгө "Чаңгыс демниг-ия" партиязының Тывада-ырының 31-ги конференци-луп эртер. Эгелээри 14:00

Тываның Баштыңының ажил-херээ

МАЛЧЫННАРГА ДУЗАЛАШКАН

«100 Культура бажыңы» деп федералдыг программа езугаар Сүт-Хөл кожуунунун Ак-Даш суурда чаа Культура бажыңының тудуу доозулган. Суурнуң чурттакчыларына бо болуушкун — улуг өөрүшкү. Чүге дээрге баштай школаның, ооң соонда көдээ клубтуң бажыңы барык чартык 100 чыл ажыг үе бурунгаар туттунган болгаш, буступ дүжер чыгыы турган.

Сүт-Хөл кожуунга албан ажил-херектеринин аайы-биле чораан Тываның Баштыңы Шол-

улуг совхозтуң салбырларының бирээзи турган. Совхоз эрткен вектин 90 чылдарында буступ дүшсе-даа, Ак-Даштың чурттакчылары ажил-иштиң чаа уг-иин тып, хууда ажил-агый тудуп, мал-маган азырап, ногаа биле тараа аймаа тарып өстүрүп чоруурлар.

Сумунуң девискээринде 2 көдээ кооператив, 7 фермер ажил-агыйы, 109 хууда дузалал ажил-агыйлар бар. Сүт-Хөл кожуунда мыйыстыг бода малдың ниити санының 10 хуузу ол ажил-агыйларның малы, кожунда бүдүрүп турар эъттин ниити

амыдырал-чуртталгазы улам экижиинге улуг ужу-дузалыг боору чугаажок.

Ак-Даш суурнуң чурттакчыларының келир үеге бүзүрелин республиканың эрге-чагыргазының чорудуп турары социал-экономиктиг хемчеглери база улам быжыглап турар. Ийи чыл бурунгаар Тывага боттандырып эгелзэн «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг», «Инек — чемгерикчи малым» деп губернатор төлөвилелдеринин Ак-Даш суурдан киржикчилеринин чамдызы төрүүр 200 хой алырының орнунга 20 баш мыйыстыг бода малды ап, эът биле сүт бүдүрер угланышкынныг ажылды чорудуп турарлар.

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» губернатор төлөвилелинин киржикчилери Алиана биле Альберт Ооржактарның кыштаанга Тываның Баштыңы барып, кыштаглаашкынның канчаар эртип турарын сонуургаан. Шолбан Кара-оол аныяк малчыннарга холу куруг барбаан. Сүт-Хөлдүң сайгарлыкчыларының бирээзи, кудук кагар тускай машина-техникалыг Сылдыс Ондарның бригадасы-биле кады четкеш, Алиана биле Альберт Ооржактарның кыштаанга кудукту хап берген. Аныяк малчыннар ам суг-биле

тудуп алган. Губернатор төлөвилелинге киржип эгелзэнден бээр чаа-ла бир чыл хире болган-даа болза, ажил-херээн улам калбартыр деп турар. Олар төлөвилел езугаар 20 баш бода малды алган улус. Аныяктарның үлегер-чижээн мал ажылының өске-даа адырларына база шингээдип алыр херек, чижээлээрге, иви ажил-агыйына» — деп, Шолбан Кара-оол специалистер-биле сүмөлешкен.

Малды чүгле одарладып, мал чеминиң быжыг баазазы чокка мал-маганын хөйүнү азырап өстүрүп, ооң продуктулуун бедидери берге деп Тываның Баштыңы санап турар. Ынчангаш Сүт-Хөл кожуунга чер ажил-агыйын сайзырадып, суггаттыг шөлдерге хөй чылдыг сигеннерни тарып, ооң чаагай дүжүдүн өстүрүп, мал чөмү бүдүрериниң бүзүрелдиг баазазын катап тургузарын удуртукчуларга болгаш специалистерге ол саналдааш, мурнуку үеде кожунга бо ажил бедик деңгелге турганын сагындырган.

«Тараа болгаш мал чеминиң культураларын тарып өстүрер фермер ажил-агыйларны деткир бис. Комбайн садып алыр мен дээр фермерге ооң өртзэниң чартын дуглап бээринге Чазак белен — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан. — Акша-көпеекти чыыпкаш, эки техниканы демне-жип садып ап болур».

Ак-Даш школазынга болгаш бичии уруглар садынга Тываның Баштыңы барып, оларның ажылы-биле танышкан. Суурнуң өг-бүлелеринден студентилерниң көвүдээнин демдеглээш, өөредилге-кижизидилге кызымак ажылы дээш башкыларга өөрүп четтиргенин республиканың удуртукчузу илереткен.

хандыртанган, оларның мал-маганы доктаамал суг-сугаттыг болган.

Кудук кагар тускай дериг-херекселдиг машина-техниканы садып алырынга сайгарлыкчы Сылдыс Ондарга Тываның Чазак дузалалы сагындырып каары база артык звес. Чазактың ол деткимчези ачы-дузанын ам көргүзе бергени ол-дур.

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» губернатор төлөвилелинин киржикчилери, үш ажы-төлдүг Алиана биле Альберт Ооржактарның ажил-херектери чедишкенин чоруп турар-дыр. Кончуг эки бажыңны, кажаа-хорааны

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Сүт-Хөл кожуунга чорааш, тус черниң чону улам бедик тура-соруктуг ажилдап турар-дыр деп демдеглээн.

ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

Тиилелге
АНЫЯК ХӨГЖҮМЧҮН
ЧЕДИИШКИНИ

С.В. Рахманинов ат XIII Бүгү-российжи мейге Кызылдан Алеф Тютюш дипломант төлөптиг болган. Россия хөгжүм колледжтери болгаш училищелери сургуулдарының аразы эрткен бүгү россия черп мөөрейни композитор 145 харлаанынга турас дып эрттирген.

Ноябрь 22-де Новгоро, С.В. Рахманинов аттыг уран колледжинге эрткен бо мөөр Кызылдың А.Б. Чыргал-оол тыг уран чүүл колледжиз фортепиано салбырының ги курсчузу (башкызы ТР культуразының алдарлыг а дакчызы Владимир Ми Алефтина Тютюш төлззлеиришкен. Тывадан аныяк хөгжүм Владимир Токаның аялга фортепианога күүсеткеш алдарлыг мөөрейниң диплом төлөптиг болган.

ТР-ниң культура яамы

Юристер хүнүндө

ЭРГЕ-ХООЙЛУ
ОЛИМПИАДАЗЫ

Юристер хүнүнге ту кааткан эрге-хоойлу олимпиадазы декабрь 1-дезыл хоорай судунга бозарткен. Чеди дугаар бозартип турар олимпиада бирги турунга 368 өөрени киришкен.

Дараазында түңнел о 12 команда киришкен. А уругларның тергийннери кир чедип келгеннер. Түңнел дүшкүрлүг болган. Команда салдынган айтырыгларга харыылап, очколарны чыыптын кызытканнар. Ниитизи-б нарын-даа, белен-даа бежен тырыгга уруглар харыылаан.

Жюри кезигүннери — Кы хоорай судунуң шийткел А.М. Ооржак, Кызыл хоо судунуң даргазының дуза чызы А.А. Донгак база Кы хоорайның ажаалда-тежээ килдизиниң түр када дарг Б.Н. Ширшина олар оюннар түңнелин үндүрүп, тиилекчи ни илереткеннер.

Командалар аразында ү черни Кызыл хоорайның лицейи, ийигизин Кызылдың ортумак школазының команды, бир черге № 15 лицей уруглары төлөптиг болган. Тиилекчилерге кубокту тывыс

Түңнел оюнга киржип кел шупту уругларга иделкей киришкени дээш база башкырынга тергийн кижизидилген хүндүлел бижикирни тывыс

Шеңне ЧАВЫНЧ
Кызыл хоорай судун
килдис начальни

бан Кара-оол Ак-Даш суурнуң чурттакчыларының өөрүшкүзүн сеткилиниң ханызындан үлежип, чаа культура одааның байырлыг ажыдышкынныгга киришкен.

Ак-Даштың бичии чурттакчылары-биле кады байырлал езупалының кызыл кожаазын Тываның Баштыңы үзе кескеш, чаа Культура бажыңынче суурнуң чурттакчыларын баштап киргеш, ооң иштин сонуурган көргөн.

Суурнуң чонунуң культурлуг болгаш хөй-ниити амьдыралына эргежок чугула тудугну ажил-лалга кириериниң езупалынга Шолбан Кара-оол: «Чаа клуб силерниң чыгып, ойнап-хөглээр ынак чериңер боор, маңаа суурнуң чурттакчыларының уран чүүлге салым-чаяаны частып, чогадыкчы эгелзешкинериңер боттаныр» — деп чугаалааш, «100 Культура бажыңы» деп федералдыг программаны бистиң республикага боттандыраарының дараазында чадазы — культура ажилдакчыларының акшашалыңын көвүдедири болур дээрзин дыңнаткан.

Ак-Даш суур Сүт-Хөл кожуунда бичии суурларның бирээзи. Ында 129 чуртталга бажыңы бар, а чурттакчыларының ниити саны 662 хире киж. Совет үеде бо суур «Алдан-Маадыр» деп

хемчээлиниң 3 хуузу база бо ажил-агыйларда бүдүрүп турар.

Чуртка социал-экономиктиг сандараашкын үезинде Россияның девискээринге Ак-Даш ышкыш суурларның чурттакчылары тарап, суурлар боттары хоозурап турда, Ак-Даш хоозураар хамаанчок, чон мал биле черден туттунгаш, хамык бергелерни алып шыдаан. Амгы үеде Ак-Дашта чаа бажыңнар туттунуп, суур улгадып орар. Бичии ажы-төлдүң төрүттүнер талазы-биле суур Сүт-Хөл кожуунда мурнуку черде, ынчангаш ооң чурттакчыларының саны көвүдөп турар. Чаа Культура бажыңын тудуп, ажиллалга киригени Ак-Даштың социал-экономиктиг сайзыралына, чоннуң

ЧУРУМ ЧОК КОЖАЛАР

Экии, мен каът бажыңның чурттакчызы мен. Үш ай бурунгаар чаа кожолар келген. Олар подьездиге хүнде чеже-даа таакпы тыртар, ол таакпы бажыңга таарзынмас мен. "Ниити черге таакпылаваңар, чаш ажи-төл база бар болгай дээрге" херекке албас. Ындыг чурум чок кожоларны чагырыптар хоойлу-дүрүм бар чүве бе? Кайнаар барып, билдирип болур мен?

Эремаа ДОНГАК,
Күш-ажылдың хоочуну.

Тываның Күрүне университетинин юридика клиниказының юризи Ай-Биче-оолдун харыызы:

— 2013 чылдың февраль 23-те Тываның ыжының салдарындан болгаш кыды тыртарының уржуктарындан кыды тыртарының кадыкшылын камга-арының дугайында» № 15-ФХ Федерация хоойлунун 12 чүүлүн езугаар кыды тыртарының бажыңнарның ниити оран-саваларына, лифтилерге уруглар ойнаар шөлдерге таак-саары хоруглуг.

РФ-тин Чуртталга кодекзинин 36 чүүлүгө дүүштүр хөй квартиралыг

бажыңның ниити хөреңгизинге бажыңның квартираларына хамаарышпас кезекте-ри: квартиралар аразында чада чанында девискээрлер, чадалар, лифтилер, лиф-тилер шахталары, өске-даа шахталар, коридорлар, каъттар аразы, янчы ишти, подвалдар хамааржыр деп билип алыры чугула.

Оон ыңай ниити хөреңгизинге оран-са-ва эзлеринин социал хереглелдерин (дыштанылгасын) хандыра кылдыр кылдыңган бажыңның бажың эзлеринге хамаарышпас өске-даа оран-савалары хамааржыр.

Хөй квартиралыг бажыңның агаар

киирер система-биле дериттинген тус-кай ниити ажылгал оран-савазында азы бажың даштында тускай кылдыңган черлерге таакпы тыртып болурунун дугайында бажың эзлеринин шийтири бар таварылгалардан аңгыда, үстүндө адаттыңган черлерге таакпы тыртарын хоойлу езугаар хораан.

Халас юридиктиг дуза

Хоойлуну хажытканы дээш РФ-тин Административтиг эрге-хоойлу хажыдышкыннарының кодекзинин 6.24 чүүлүн езугаар 500 рубльден 1500 рубль чедир, а уруглар ойнаар шөлге таакпы тыртканы дээш 2000 рубльден 3000 рубль чедир торгаал төлээр административтиг харысалгага онаар.

МЕГЕ КИИР БИЖИДИЛГЕ

Экии! Чурттап турар бажыңывыска өске, херек кырында чурттавайн турар кижиге меге бүрүткедилге, кири бижидилге кылдырып болур бе? Ажылга кирип алырыңа херек деп дилээрге ынчап турарывыс ол.

Орлан МӨНГЕ,
Кызыл хоорай.

Россия Федерациязының Кеземче хоойлузунун 322.2 дугаар чүүлү-биле алырга, меге бүрүткедилге кылыры хо-руглуг. Ол дээш херекке онаажып, 100 муң рубльден 500 муң рубльге чедир торгаал алыр азы үш чыл дургузунда шалыңындан азы өске орулгасындан казып болур. Азы болза үш чылга чедир

албадал-биле ажылдадыр база тускай эрге-дужалга ажылдаарын хоруп бо-лур, азы болза үш чылга чедир хостал-газын казыр.

Бир эвес кеземче херээн истээринге хамааты дузалажып, оон өске-даа хоой-луга удур чорук кылбас болза, кеземче херээнден ону хостап болур.

Эдип-чазаар эмнелге албан черинде

ХАНДЫРЫЛГАЗЫ ЧОГУМЧАЛЫГ

Туберкулез аарыы чүг-ле республикада эвес, а кеземче-күүселде систе-мазында нарын айты-рылганың бирээзи. Рос-сияның Кеземче күүсел-дезин чорудар федералдыг албанының ТР-де эргеле-линин 2 дугаар эдип-чазаар эмнелге албан черинде 253 шийтиргеннер эмнедип турар.

Эргелелдин ийи дугаар туберкулез эмнелгезинде 3 өкпе туберкулезунун, эмнелге-диаг-ностика салбыры, бактериоло-гика клиниктиг диагностика лабораториялары, УЗИ, рентген, флюорография кабинеттери бар. Са-арлыг кезээ биле эмнелгези ты үениң медицина техника-биле дериттинген. Эм-таң дырылгасы четчир дээрзин салбырның начальниги, под-ковник, эмчи Неля Ондар аалады.

Фтизиатр эмчилерден аңгы-терапевт, рентгенолог, бак-тиолог, отоларинголог, дерма-венеролог, нарколог, эндоско-пист, невролог, диш эмчизи дээш өске-даа өске тускай эртемниг специалистер бар.

Эмчилерниң хайгааралында инвалид (2 дугаар бөлүктүн — үшкү бөлүктүн — 14) бар. «Ме-дицина-социал экспертизаның Республика талазы-биле бюрозу» федералдыг албан ийге 54 аарыг шийтирген

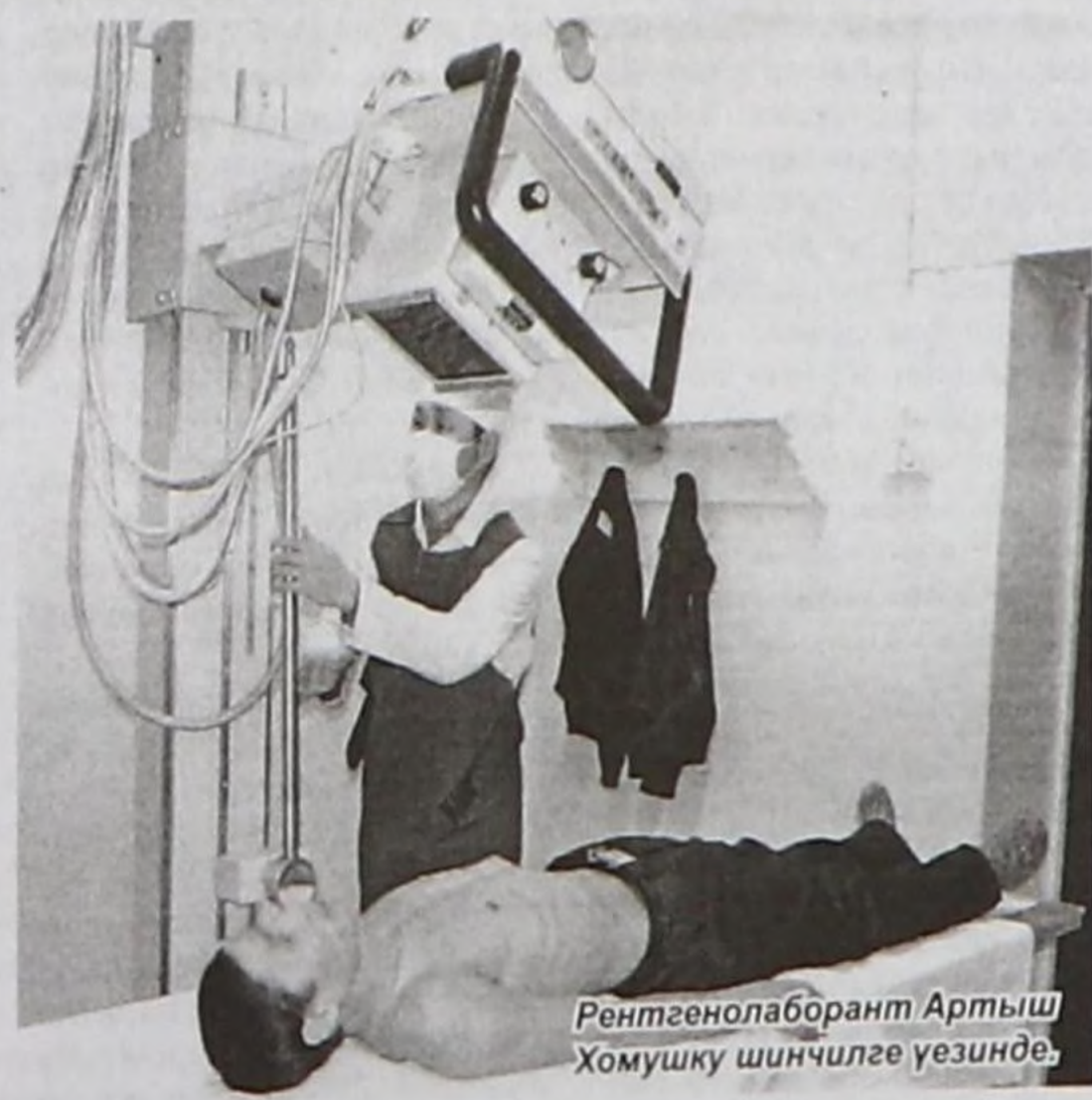
уламчылаары-биле тус салбыр республиканың туберкулезка удур диспансери-биле сырый харылзаалыг ажылдап турар.

Эргелелдин ийи дугаар туберкулез эмнелгезинин санитарлыг кезээнде бир өрээлде шийтир-ген ийи аарыг кижиге эмнедип чы-дар. Оларның бирээзи Аян-оол хосталгаже 2019 чылда үнер. Ол кадыкшылының байдалы экижи-п турарын, эмчи ажылдакчылары эвилең-ээлдек, сагыш-човаачал дээрзин чугаалады.

Диш эмчизи Чаяна Кундан хоругдалда олурар кижилерниң

хүлээп ап турар. Ооң өрээли найысылалда хуу диш эмнелге-леринден дудак чок дериттинген.

Тывада хөй-ниити хайгаарал комиссиязының кежигүннери Марина Суханова, Роман Сан-чай олар шийтирген аарыг кижилерни кандыг байдалда эмнеп база чурттап турарын хынаары-биле келген. Хоругдал черинде хамаатыларның эрге-ажыын камгалаар талазы-биле хөй-ниити хайгаарал комиссия-зынче шийтиргеннерден бол-гаш оларның дөргүл-төрелинден 48 хомудал билдиришкеннер

Рентгенолаборант Артыш Хомушку шинчилге үезинде.

кирген. Аңаа даянып алгаш, комиссияның кежигүннери Ма-рина Суханова, Сергей Тюлюш, Александр Есипов, Эргелээр Ондар, Роман Санчай бо чылын 22 албан черлерин хынаан.

Тываның девискээринде Рос-сияның Кеземче күүселдезин чо-рудар федералдыг албанының ТР-де эргелелинин 5 хоругдал чери, ИХЯ-ның 6 түр када улус тудар изолятор, Кызыл хоорай-да эзириктер сергедир «Центр» албан чери, кем-херек үүлгеткен назы четпээннерни түр када тур-гузар төп, республиканың пси-хиктиг аарыглар эмнелгези бар.

«Хөй-ниити хайгаарал комис-сиязы, хоругдал черлеринче баш удур дыңнатпайн, хыналданы эрттирип болур. Бир эвес ший-

Диш эмчизи Чаяна Кундан.

тирген азы түр када хоругдал черинде турар кижиден хомудал кирер болза, чылдагааннарын дарый тодарадыр бис. Чеди чыл дургузунда Россияның Кеземче күүселдезин чорудар федерал-дыг албанының ТР-де эргеле-линге хамаарыштыр шийтирген кижилерден хомудалдар кир-бээн. Олар хосталгаже үнүп кел-геш, хомудалдар бижип эгелээр. Маңаа хамаарыштыр бистиң чоруткан хыналдаларывыстың түңнелинде кандыг-даа барым-даа-фактылар бадыткаттын-маан.

Хоругдал черлеринде хер-ээжен чон республикадан дашкаар эдип-чазаар колония-ларга кеземче херээн эртти-рип турар үезинде, уруглары, дөргүл-төрели-биле харылзаа-зы ырап, ужуражыры болдунмас боорга хомудал турар. Ынчан-гаш келир үеде шийтирген херээжен кижилерни кем-херек үүлгеткен черинге кеземче хер-эээн эрттиреринин дугайында айтырыгны көдүрери планнат-тыңган. Ажыл-агыга тургусту-нар, паспорттарын катап тур-гузар, чурттап турар черинин аайы-биле кири бижидилгезин кылдыртыр дээш оон-даа өске дилег-чагааларны эдип-чазаар колонияларга шийтирип чо-рааннар чорударга, комиссия дузалап турар.

Шийтирген кижилерге халас юридиктиг дуза албанын тургу-зуп алыр болзувусса, оларга хөй информацияны чедирип, дузаны кадып турар апаар бис» — деп, Марина Суханова ажыл-чору-дугазын таныштырды.

Тывада хөй-ниити хайгаарал

комиссиязының кежигүннери үстүндө албан черинин ший-тирген аарыг кижилерни чогу-мчалыг байдалда эмнеп турарын, өрээлдери, санитарлыг кезээ, эмнелгези күрүне стандартта-рынга дүгжүп, эм-таң четчир, дериг-херексел талазы-биле долу хандырттыңан деп түңнеди. Чененир чери аарыг-силиг, аъш-чемниң шынарын эмчи хынап, менюну тургузуп турар. Чүдүлгелиг шийтирген кижилер-ге сагыш-сеткилин оожургадып алыры-биле сарыг шажын бол-гаш православ хүрээлерни тут-кан. «Сагыштан аарыыр, сүзүк-биле эмненир» деп өгбелериниң өттүр сөглээн мерген угаады бар болгай.

Үш дугаар разрядтың повары Александр Россияның Шийткел күүселдезинин федералдыг албанының ТР-де эргелелинин № 1 эдип-чазаар колониясында 304 дугаар профессионал учи-лицезинге амгы мергежилдинге өөренип алгаш, мында ажыл-даанындан бээр бир чыл ажа берген. Чененир черде каң-кадык шийтиргеннер амданныг аъш-чемни кылып турар.

Россияның Кеземче күүсел-дезин чорудар федералдыг албанының ТР-де эргелелинин 2 дугаар эдип-чазаар эмнелге албан черинин начальниги, полковник Вячеслав Бобровский хөй-ниити хайгаарал комиссия-лары, прокуратура дээш оон-даа өске албан черлери удаа-дараа хынап турарын демдегледди.

«Туберкулез аарыын ший-тирген улустар аразында чавы-рылдыраары-биле компьютер-лиг томографты садып алыры эмнелгениң келир үедеги планна-рында» деп, Неля Ондар немеди.

Россияның Кеземче күүсел-дезин чорудар федералдыг албанының ТР-де эргелелинин 2 дугаар эдип-чазаар эмнелге албан черинде аарыг улустун дүрген сегиригине шупту таа-рымчалыг байдал тургустун-ганын көрдүвүс. Мында ший-тирген кижилерни эмнээринден аңгыда, туберкулез аарыының талазы-биле угаан чырыдыш-кыны — лекция, беседа... база аарыгның дугайында билиг-лерниң тайылбыр ажылын док-таамал чорудуп турар.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Фельдшер-лаборант Эмма Куулар.

Эмчи шинчилгезин эрткен. Талгаже үнген аарыг улус эм-чиинин үзүктелишкин чокка

диштерин чаа технологияларны ажылгап эмнеп турар болду. Ол бир хүнде 5-6 шийтиргеннерни

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың
Баштыңының Хүндүлел
бижи-биле шаңнаарының
дугайында

Хөй чылдарда ак сеткилдиг аялы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле шаңнаары болза:

Евгений Владимирович ДАВЫДОВТУ – «Кызылдың ЧЭТ» акционерлиг ниитилелдин котел цегиниң ажилдакчызы;

Саида Седип-ооловна МОНГУШ-ТОРЭНИ – «Таңдының лесничествозу» Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чериниң директору;

Орлан Даш-оолович ОНДАРНЫ – «Тываэнерго» акционерлиг ниитилелдин барыын кожунунуң электр четкилериниң талазы-биле Ак-Довурак участогунуң ажилдакчызы;

Саяна Шара-Хооевна САТТЫ – Чөөн-Хемчик кожунунуң чагыргазының өөредилге эргелеп-башкарылганының ниити өөредилге талазы-биле кол экономизи;

Буян Семенович ХОВАЛЫГНЫ – «Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжи» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет профессионал өөредилге албан чериниң хөгжүм херекселдериниң хөөнекчизи.

Кадык камгалал адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг аялы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле шаңнаары болза:

Айлана Адисовна ДОНГАКТЫ – «Республиканың уруглар эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык

камгалал албан чериниң кол эмчизи;

Чечек Сандаг-ооловна КОНГААНЫ – «Республиканың уруглар эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чериниң №2 уруглар поликлиниказының участок сестразы;

Байлакай Ланзыевна МОНГУШТУ – «Республиканың уруглар эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чериниң өөредилге албан черлеринге медицина дузасын организастаар салбырның фельдшер;

Шарлан Караанайовна МОНГУШТУ – «Хоорай поликлиниказы» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чериниң клиника-биохимиктиг лабораториязының фельдшер-лаборантызы;

Нина Алексеевна ОЩЕПКОВАНУ – «Республиканың уруглар эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чериниң өөредилге албан черлеринге медицина дузасын организастаар салбырның фельдшер;

Артыш Викторович САНЧЫНЫ – «Республиканың №1 эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чериниң урология салбырының уролог эмчизи;

Чечена Кан-ооловна САРЫГЛАРНЫ – «Тыва Республиканың Перинаталдыг төвү» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чериниң анестезиология-реанимация салбырының улуг сестразы;

Клара Халар-ооловна СОНАМНЫ – «Хоорай поликлиниказы» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чериниң дерматовенеролог эмчизиниң медицина сестразы;

Анай Курбаевна УЗУМНУ – «Хоорай поликлиниказы» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чериниң терапевт эмчизиниң медицина сестразы;

Елена Монгушовна ЧИМИТ-ДОРЖУНУ – «Тыва Республиканың Перинаталдыг төвү» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чериниң №2 божудулга салбырының божудукчу эмчизи.

Өөредилге адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг аялы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле шаңнаары болза:

Татьяна Конзай-ооловна СААЯНЫ – Барыын-Хемчик кожунунуң «Эрги-Барлык сумузуңуң ортумах ниити-билиг школазы» муниципалдыг бюджет ниити өөредилге албан чериниң эге класстар башкызы;

Елена Васильевна СУВАН-ООЛДУ – «Совет Эвилелиниң Маадыры Н.Н. Макаренко аттыг №15 лицей» муниципалдыг автономнуг ниити өөредилге албан чериниң англи дыл башкызы;

Людмила Васильевна ГЕРАСИМЕНКО – Тожу кожунунуң Тоора-Хем сумузуңуң өөредилгениң хоочуну.

Күш-культура болгаш спортту сайзырадырынга ачы-хавыязы болгаш спортчулар белеткээринге чедиш-киннери дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле шаңнаары болза:

Кудес Соянович ЗАЙЦЕВТИ – «Тываның күрүне университети» дээди профессионал эртемниң күрүнениң федералдыг бюджет өөредилге албан чериниң Кызылдың башкы колледжиниң күш-культура башкызы.

Албан хүлээлгелерин үлегер күүседип турары дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле шаңнаары болза:

Эва Канчировна ДОРЖУНУ – Кызыл хоорайның нотариалдыг округунуң нотариузу, Тыва Республиканың нотариал палатазының президентизи;

Елена Шукуровна МАСЛОУНУ – «Авиаметтелеком Росгидромет» федералдыг бюджет ал чериниң Сибирьде салбырының Кызыл авиаметеорология төвүнүн начальниги;

Нина Октябревна МОНГУШТУ – Тываның каайлы чериниң административтиг истетке килдизиниң начальниги;

Нонна Чоодуевна НУРЗАТТЫ – Россия Федерациязының Юстиция яамызының Тыва Республикада эргелелиниң муниципал тургузулгар уставтарының даңзы; бүрүткээриниң болгаш чорударын муниципалдыг тургузулгарның даңзы чорударының, Россия Федерациязы субъектилериниң нормативтиг эр хоойлу актыларының айтырыглары талазы-биле килдистиң эксперт аждакчызы;

Нелли Демчиковна ООРЖАК – «Тыва Республикада Картограф кадастр болгаш күрүне бүрүткели федералдыг албанының Федералдыг дастр палатазы» ФКБА-ның салбыр медээлер белеткээр килдизиниң башрыкчы инженери.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай

2017 чылдың ноябрь 30

№ 233

Шыырак эртемниг тыва лама дугайында

ДЭЭР УКТУГ ТЕРЕ-КОМБУ

Чоокта чаа Валерий Кара-оолдун «Тыва чон төөгүнүн көрүнүүндө» деп номунуң дугайын «Шын» солунга бижи турган мен. Бодум Аксы-Барлык школазынга өөренип чораан болгаш, Кенден-Сүрүң Хомушку башкы авам, угбам сугга бо-ла кирип кээр турганын шал-бул-даа болза сактыр-дыр мен. Ынчан езуургак комсомолчу ону кайын херекке алыр деп мен, сөөлүндө билеп кээрмге, ол улуг башкы лама кижиге болган. А ук номдан оон-даа шыырак эртемниг тыва лама Бурятияның Иволга хүрээзинге ажилдап турганын билеп ап, хөлчөк-ла магададым. Ам демги дептерден Түлүш Тере-Комбу ламаның дуңмазының оглу Байлак-оол Саган-оолдун «Дээр уктуг Тере-Комбу» деп кайгамчык солун сактыгышкынын Барыын-Хемчик, ылаңгыя Алдын-Булактын чурттакчыларынга улуг өөрүшкү-биле бараалгадыр-дыр мен.

Монгуш БАЙЫР-ООЛ.

Түлүш Тере-Комбу Дандар оглу Улуг-Хем кожунунуң Кара-Талда Дөң-Терек деп черге өг-бүлениң дун оглу болуп, 1894 чылдың бир айның эгезинде төрүттүнген. Ол үеде оларның аалы хүрээ чанынга турган. Ук аныяк өг-бүлениң улустан чажырыксаар хуулгаазын, харындаа бүрүлбаазын деп болур бир таварылгазы бар.

Бичии оглу Комбу төрүттүнгеш, тос хонганда, эртен эрте хар чаапкан. Дандар ону ширбип тургаш, өг-бүлениң дуңмазынга, өг-иштинде улус чугаалажып турар болган. Өг-бүлениң чаш оглу бар. Дыңнаарга, чаш төл иези-биле чугаалажып чыткан: «Авай, ам бичии болгаш эжим келир, ашкарар-чемгерер силер. Ол ырак орук чораан» деп чугаалааш, шимээн чок барган дээр. Иези от-көс салып, шай хайындырып олурган чүве-дир. Үр болбаанда, аалдың чөөн талазындан улуг көк ыт кылаштап келгеш, дорт-ла өгжө углааш, эжикти холу-биле аядып киргеш, өгнүң дөрүндө аскыда кавайда чыткан оолдун чанынга чыдып алган. Ашак-кадай ытты ашкарар-чемгерген соонда, ыт кезээлтиг тургаш, келген уунче чорупкан дээр.

Тере-Комбунуң адазы Дандар Түлүш (иезиниң адын билбестир мен) Дөң-Терек, Кара-Талга чурттап чораан тос оолдуг өг-

бүлениң дөрт дугаар оглу болуп төрүттүнген. Дандар Түлүш беш ажы-төлдүг: Тере-Комбу, Налчанмаа, Сагаан-Кадай (шолазы), Отчуржап, Сагаан-оол.

Тере-Комбу тос харлыында Чаа-Хөлдүн Ак-Тал хүрээзинге хуурактый берген. Он үш харлыында Чадаананың Үстүү-Хүрээзинге өөренип кирген.

Тере-Комбу акывыс элээди, аныяандан тура, чер-чуртунга буянныг үүлени кылып чораан. 15-17 харлыында Сүме-Белинде Авыда бурганның чоогунга саман-кирбиш бажың тудуп алгаш, сарыг шажынның улуг езулалдарын, Авыда бурганның улуг дагылгаларын кылып турганын чон сактыр.

Чадаананың Үстүү-Хүрээден Моолдун Кандан хүрээзинче өөренир эргени алган. Ол үеде Үрбүн-Кашпал чурттуг Балдаң деп уруг-биле таныжып, өг-бүлө тудар деп барган турган дээр. Чадаана хүрээзиниң улуг ламазы Доорумба башкы албан-биле сүрүп, кымчылап: «Лама кижиге каян-даа кадай албас чоор!» деп тургаш, Моолче өөредип чорудупкан.

Моолче чиң тегген (бараан сөөрткен) улус-биле кады 20 ажыг тыва хуурак күскээр чайын колдуу чадаг кылаштажып киргеннер. Тере-Комбу акым биле чоок төрели Кандан Түлүш (шолазы Тас-Баштыг) кады өөренип

чорупкан.

Кандан хүрээзинге беш чыл өөрөнгөш, өске омак-сөөктүг 25 хуурак-биле кады Тибет чуртунче өөредилгезин уламчылап чорупкан. Ол хуурактар аразынга беш хире тыва чораан. Тибетке алды чыл чартык өөрөнгөннер. Акыйым сес дылды билир, орус дылды билбес деп дыңнаан мен. Түңнелинде эртемнер аайы-биле шылгалдалар дужаап тургаш, беш тываның бирээзи аарааш, шылгалдадан озалдаан. Эштери чанып чорупкан. Тере-Комбу акыйым аараан эжин ажаап, эмнеп, ол черге чартык чыл болган. Эжи эртем чадазы камгалап алырынга чедир дузалажып тургаш, күскээр кады чанып келгеннер. Оларны иелдирзин Чадаананың Үстүү-Хүрээзинге ажилдадып каан.

Үстүү-Хүрээге ажилдап турда, хувискаал өөскээн. Чадаананың Үстүү-Хүрээ дүшкүжеге чедир ажилдаан. Кады өөренип чораан эжи хүрээни баштап турган. Тере-Комбу ооң оралакчызы болган. Ол эжин Адар-Төш кырынга боолап каан (архив материалдарындан). Чадаана хүрээзиниң эт-хөрөңгизин күрүне комиссиязынга акт езуугаар Тере-Комбу Түлүш ат салып хүлээткен. Ону көргүскен чурук архивте бар. Хүрээлер хагдыган соонда, акым Кара-Тал, Дөң-Терекке дуңмаларының аразынга чурттап турган.

1949 чылда Салчак Тока дарга: «ССРЭ-де чаңгыс сарыг шажын төвү Бурятияның Иволга хүрээзинде ажилдап арткан, ынаар барып ажилдазыңарза кандыгың?» деп НКВД ажилдакчыларын дамчыштыр сүмелээн.

Ол-ла чылдың октябрь эгезинде элчин черин дамчыштыр эрттирилге чөпшээрел алгаш, Иволга хүрээзинге чурттап-

ажылдап эгелээн. Үдөп чоруп турар чуруу «Тываның төөгүзүнүн» 1-ги томунда бар.

Ынчан шажынның эртем номунга өөрөнгөн лама башкылар саны дык эвээжээн турган. Бир кезээ херек адаанда, чамдыызы атеистер апаргылаан. Бистиң бир төрөливис Кандан-хелиң (шолазы Калчан-Баштыг) 20 чыл иштинде контр диртип, херек эрттирген. Сөөлүндө агарткан соонда, Кара-Талга чурттап чорааш, чок болган.

Тере-Комбу Түлүш 25 чыл эрткенде, төрзөн чуртунга бир дугаар чанып келгеш, чеди хонгаш, дедир чорупканын сактыр мен.

1957 чылда Тывадан Иволга хүрээзинче Хомушку Кенден-Сүрүң хуурактар чедер бергеш, Тере-Комбуга шавылап азы өөреникчилеп турган. Эмнер кылып, улус эмнеп, судурлар номчуп өөренип алган. Сөөлүндө ол Чита облазынга Камбы-лама болуп ажилдап турган. Тере-Комбу чер-чурту-биле, төрөлдери-биле чүгле чорумал улус дамчыштыр харылзажыр турган.

1965 чылда Улан-Удэ хоорайга өөренип турган Камбаа Биче-оол, улуг угбавыс Чечек Саган-оол, Красноярск хоорай болгаш Сүт-Хөл чурттуг студентилер акымдан чагаа, белек-селекти биске эккеп берип турганнар.

Иволга хүрээзинге ол улуг эрге-дужаалдыг оралакчы лама турган. Иволга хүрээзи өрттөнгөн соонда, ол оран-саваны катап тургузуп, бурганнарны дигризи, арамайлап, улуг номнар номчуур ажилды удурткан.

«Ол дээрге улуг, берге ажил» деп чугаалап олурганын дыңнаан мен. 1970 чылдарда хүрээ өрттөнгөн. Кенден-Сүрүң өрттү өжүреринге иделкейлиг киришкен, «ол дээш мактаткан мен» деп чугаалап олурар кижиге.

1970 чылдан эгелеп, чылда и үш-даа катап чанып кээп турар апарган. Ол келгеш: «Тыван Алдан-Маадыр аттыг музейи ийи-үш хондур судурлар номчоларны очулдуруп турдувус» дээр кээр турганнар.

1979 чылдың март айда Улан-Удэ хоорайга «Күш-ажыгыч кулавларлар» спорт ниитилелин бирги чери дээш Бүгү-эвил чергелиг хостуг хүреш магылдаазы болуп турган. Ол үеде делегей буддистерин улуг хуралы болуп турда, Кызылдан студент оолдар Донг Чап, Саша Монгуш, Аркади Анай-оол база мен, Сергей Айнажыкович Ооржакка багыт алыгаш, чедер берген биле ужуражып, чугаалажы аргалыг болган мен. Ол үеде акым шала аарыксап, назы-хыры база улгады берген турган. Ооң соонда бир ай болгаш Чадаана хоорайда төрөли болуп Хандываа угбайның бажыныг чедип келген. Авам, ачам аңа барып ужуражып, ажаап барган акымның бодунуң күзелин илердип, «Чадаананың ламалар хөөрүнге каш чоок төрөл ажаар силер» деп чагааны-биле, авам ачам, Отчуржап акыйым, оол оглу Чингин-оол сулгар барып ажааганнар. Чевээнде адрес, фамилиязы-даа чок чүгле маанайында чартык ай биле хүн олоп каан. Ону база бодунуң чагыны биле кылган. Ооң соонда бир чыл эрткенде, Кенден-Сүрүң башкы айыыл-халапка таварышкыш, эрте мөчээ. Оларны салым-чолдары тудуш чораан болгаш, ындыг болган-даа чорудавас.

«ШЫННЫН» почтазындан

Чоргаарал-биле

ХАЙЫРАЛЫГ АДА-ИЕМ

“Кызыл тараачын” колхоз дагаа азыраар дээн. Ооң даргазы – казах омактыг Момбедов. Дагаалар тудар кажаа-хораазы-даа чок, сарай хевирлиг чадагай кажаа бар чораан.

Дагаалар кажааның кайызындан-даа үнө халчып, өг кырынче үнүп келгеш, хараача кырынга олуруп алгаш, кидизин соктап, чулуп кааптар. Хараганнар аразынга чуургаларын төрүп кааптар. Ол чуургаларны авам кочалга чыгаш, көдээ садыга дужааптар. Дагааларның чамдызы чуургаларын баскаш база олуруп бээр.

Өөвүс суурдан элээн ырак, арыг иштинге турган. Орус омактыг башкылар авамны аажок мактаар. Олар чуургаларны садыгдан дораан-на арыдыптар турган. Шынал-ла, авам ховар чараш кижил болгай. Боткур, ийи чаагы кызыл, дыдыраш чаштыг. Чоон чаштарының ужуң тудуштур баглап алыр. Арага ишпес, таакпы тыртпас чораан. Авам ажил чок черле орбас. Ол 11 катап божаан, ийизи бичизинде чок болган.

База-ла чаа ажил. Та кайыын чүве, каракуль хураганнар экелгеш, авам, ачамга хүлээткен. Ынчан 10 класска өөренип турган үем. Часкы дыштанылгада чанып кээримге, ада-иемнің кайызы-даа кылаштай албас, үңгээр чыгыш турлар. Хойлары төрзэн, хураганнары өлүп-ле

турар болган. Ооң чылдагааны бруцеллез аары. Кыштаавыс суурдан элээн ырак чүве. Суурга чедир кылаштап четкеш, даргаларга байдалды чугаалаан мен. Ооң соонда ол хойну чарып апарган.

Авам, ачамның бир кол ажилы Теве-Хаяның Дуржулга станциязынга турган. Ооң даргазы – Соян Соянович. Чаш-Терекке ол станциядан яблоня өзүмнерин эккелгеш, олурткан. Өзүмнерни өстүрүп, суггарып, кадарар улус база-ла ада-ием. Яблоня элээн өзүп, чемижи борбактажыр чедип турда, дыка чараш ак чечектерлиг апаар чораан. Чаш-Теректин ховузуңга арбуз тараан. Оларның улуун, чаагайын канчаар.

Колхозтун хойларын чуур чер Хөндергей суурнуң бажында. Кадарчылары, чем кылып бээр улусу база-ла ада-ием. Ынчан авам Кара-Суг фермазының саанчызы турган. Ооң дугайында “Ленинчи орук” солунга бижип турган.

Ада-ием төрзөн черинге чурттап чораан болза, орден-хавыялыг-даа турар уjurлуг улус. Хөй ажи-төлүн эртем-билигге чедирип алыр дээш, олар дыкала кызыл ажилдап чорааннар.

Амыдыралының аайы-биле улуг акывыс ада-иезин Тес-Хем кожуунче көжүрүп апарган. Олар аңаа ангор өшкү кадарып турган. Ховунуң изинге шыдашпайн, өшкүзүн дужаапкан. Назы-хари база улгаткан. Эле-

зинниг Агар ховулары оларга тундра ышкжыл. Көктүг-шыктыг Хөндергейни Агарга канчап деңнээр боор.

Тес-Хем бистиң ийиги чуртувус болу берген. Тываның кайгамчык чараш булуңнарының бирээзи. Ачавыс Тесте, а ававыс төптө мөңгө уйгузун удааннар. Авалар-даа, адаалар-даа хүнүн улуг хүндүткел, чоргаарал-биле демдеглер турарыңа өөрүвес аргажок. Ындыг болур-даа уjurлуг.

Чылдар хөй-ле эрте берди. Шырай арын өскерилген. Чалыы үем сагыжымда Чараш тоол дег артып калды.

Сезен харның эжиин алып, Сезиг-даа чок кирип ора, Эрткен өйже хая көрнүп, Эки, багын түңнөп көрейин.

Башка кирер баштайгы сөс Багай авам, чараш авам. Саргыл өңнүг ийи чажы Чарын кырын дуглай баткан.

Боткур шыырак туруштуг, Боглур, сестир чүвези чок. Кадыг, берге ажилдарның Кандызын-даа авам кылып.

Кадыг, берге ажилдарның Кандызын-даа кылып чорааш, Ажи-төлүн эртем-номга чедирип каан Авам күжүр маадыр-дыр ийин.

Алдын-кыс САРЫГЛАР, РФ-тиң ниити өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы.

Үлегерлиг өг-бүлө

АВАЗЫНЫҢ САЛГАКЧЫЛАРЫ

Тес-Хем кожуунда амыдыралыңа кызымак, ажи-төлү дээш олут орбас, ачы-дузанын чонунга чедирип чоруур үлегерлиг өг-бүлелер хөй.

Сергей Маадырович биле Зинаида Очур-ооловна Намзырайларны чонунга таныштырып көрейин. Олар дөрт ажи-төлдүң ынак ада-иези. Кернивис Зинаида Очур-ооловна эмчи училищезин дооскаш, Эрзинниң эмнелгезинге ажилдап эгелзэн. Дуңмам Сергей Маадырович милиция шугумунга ажилдап турган үезинде аныктар чоок таныжа бергеннер.

Удаваанда кернимниң ада-иези Баян-Таланың сураглыг “Социалист күш-ажылдың Маадыры” Лопсанчап Чываажыкович Ооржактың аймаандан чараш даңгыны дилеп алдывыс. Кудазын Ак-Эрикке эрттирдивис. Олар ол хевээр быжыг доң болуп Самагалдайда эки чурттап турлар.

Кыс кижил амыдыралдың баганазы, угланчызы-ла болгай. Зинаида Очур-ооловнаның күш-ажыл дептеринде чаңгыс-ла бижи бар. Ол баклаборантылап ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн. Хөй-ниитичи, уран чүүл көрүлделеринге кирип, школа-биле быжыг харылзаалыг ажилдап, ада-ие комитетиниң кежигүнү болуп, ажи-төлдү өөредип, шуптузунга четтигип турган.

Өгүнү эр ээзи Сергей Маа-

дырович зоотехник мерге 1983 чылда Красноярски эртемни чедип алгаш, төрзөн кожуунунга кээл райкомунга ажилдап эл Улаштыр белеткел контор директорунга ажилдаан. 1993 чылдарда колбаса ажиткаш, шынарлыг кылыгылары-биле эрзинчөөртүп турган. Ол эгелзэүстүндө ажилдакчылар халбаанындан ажил ара үхомуданчыг болган.

Үлегерлиг өг-бүлениң авазының изин салгап, эмчи дакчылары болган. Уруглаулуу Саида Сергеевна эмнелгезинде дээди категориядагы эмчизи болуп, хөй дургузунда кызымаккай ажилдап турган. Оон удаазы Сергеевич көдээ ажил-агы т биле дээди эртемниг.

Саида Сергеевнаның ээзи Валентин Владимирович хирург эмчи. Олар Кемер эмчи академиязын деңгекан. Валентин Владимирович Тес-Хемниң кожуун эмнелулуг эмчизи.

Ортун уруу Сырга Сергеевич эмчизи. Амгы үеде улчинин оралакчызы. Уругла хеймери Чимис Намзырай, биле Валентинниң дун уруу эмчи университетиниң 3, курузунда чедиишкениг ө турарлар.

Зинаида Очур-ооловна изин истеп, соон салгаан ажилдакчыларыңа чаага ду, ак орукту йөрзөп, аал өөрүшкү-маңайны күзедие

Клара ЧИ
Самагалдай

Номчукчунуң айтырыы

ХАРААДАНЧЫГ
“ЧЕДЕР” КУРОРТ

Бистиң тайга-сыннарлыг, хемнерлиг, эмдом аржааннарлыг, хөлдөрлиг Тывавыстың бир булуңу Чедер хөлүвүс чоокку чылдарга чедир кайгамчыктыг курорт болуп янзы-бүрү аарыгларны эмнеп, чонга ачы-дузанын көргүзүп турду.

Мен “Чедерге” ийи чыл улаштыр эмненип, дыштанып-даа турдум. Чылдың кайы-даа үезинде чонну хүлээп алыр магалыг-ла курорт. Мен ынчан январь, февраль айларда дыштандым. Ол үеде шыырак дээн улуг эмчилер, эмчи сестралары аңаа ажилдап турду. Хөлдүн малгажы-биле чиңнээр (гайморит, остеохондроз дээш өске-даа), гидромассажтар, херзэженнер аарыгларын дустуг суу-биле чиңнээр, даван-даяк аарыгларын, өкпе-баар дээш эмневес-ле чери чок магалыг-ла. Оон аңгыда эртенги күш-дамыр шимчээшкени, тыныш, мага-бот сайзырадыр гимнастикалар, ушунуң тыныш гимнастиказы дээш оон-даа өске.

Хостуг кежээлерде кино, танцы, шыдыраа, шашки, стол теннизи, бильярд дээш чүнү чок дээр. Дыштаныкчыларын хөлдөдир, часкалар массалыг оюн-тоглааны үргүлчү эрттирип турду.

Эр, херзэжен улус аразыңа шыдыраа, шашки маргылдаазыңа бирги черни ап-даа турдум. Бистиң сезонда келген дыштаныкчыларга курорттун ажилдакчылары боттарының белеткеп алган концертин көргүскөн. А бистер чанар мурнунда база хары кылдыр солун концерттис бараалгаттывыс.

Ынчан курорттун эргелекчизи Савин Санчат-ович, массажист, ушу тренери Шолбан Ооржак дээш өске-даа эмчилер, сестралар (харалаан аттарын уткан-дыр мен) ажилдап турганнар.

Ам ол кончук эки курортувус ажилдавастан. Кызыл ол-бо аразыңа эртип-дүжүп тургаш, хараадап көөр-дүр мен. Ырак курорттар чоруп турбайн, чер-чуртувустун курорттарыңа дыштаныры күзөнчиг. Эм-домнуг курортувус дүжүп каарга, кончук-ла харааданчыг-дыр.

Чогум чүге ажилдавастай бергенил? “Шын” солун дамчыштыр харылап берип көрүңерем.

Оюмаа АРАКЧАА,
күш-ажылдың хоочуну.

Чурттап эрткенивис чүс чылдың 90 чылдар эгезинде, улуг ССРЭ буступ дүжерге, чуртка саң-хөө буураашкыны болуп, эде тургустунушкун чылдары эгелзэн.

Ынчангы совет телевидениелерге ооң мурнунда болуп көрбзэн өртектиг дамчыдылгалар кылырынче амыдырал чайгаар албадай берген. Ол үеде чүгле чарлалдар, хөгжүмнүг байыр эвес, а темалыг дамчыдылгаларны база өртектиг кылып эгелзэн үе. 80 чылдарда ыры-хөгжүм чокка ында-хаа анаа сөс-биле байыр чедирерин дилзэн чагыглар кээр турган. Ону бис, дикторлар, медээлерниң эң сөөлүндө агаар медээзиниң мурнунда номчуп турдувус.

1992 чылдың ноябрьда тыва телевидениеге “Хөгжүмнүг байыр” деп тускай өртектиг дамчыдылга редакциязы тургустунган. Ооң бирги режиссеру Светлана Саган-оол, кассири Херелмаа Шыырап үжелзэн ажилдап эгелзэн бис. “Хөгжүмнүг байыр” редакциязы ажиттына бергенин көрүкчүлөр дораан эскерип каан, чагыглар эңдере кээп эгелзэн. “Хөгжүмнүг байырының” эфирге үези 1 шак, четверг санында, байырларда үезинде 1 шак 30 минутадан-даа дээр аргажок ооң өртег үнезинче-даа көрбөс күш-ажылдың хоочуннары, пенсионерлер, анаа ажилдакчы-даа улус дыка хөй кээр турду. Ол дамчыдылга дамчыштыр чон ырак-чоокта үрде көрүшпээни чоок кижилери-биле сеткил-сагыжын үлежириниң бир аргазы-даа турган чадавас. Чамдык чагыглар 2-3 саазын чедө бээр, ону уjur-чөвүн тайылбырлап тургаш, кызырар апаар. Амгы үеде ышкжыл, ынчан сөс база фото-чуруктар санава, чүгле утказын таарыштыр кызырып турдум.

“Хөгжүмнүг байыр” редакциязы концерт номерлерин чонга көргүзүп, акша ажилдаарындан аңгыда, аңаа КТРК-ның архивинге алдын фондуну тургузары – бирги чергениң сорулгазы турган. “Архивтен” деп каан концерт номерлери бо редакцияның ажилы-дыр. Аңгы-аңгы чылдарда архивти тургузарыңа үлүг-хуузун кириген режиссерлар: Светлана Саган-оол, Лидия Донгак, Мария Чолдак-оол, Таян Ооржак, Валя Биче-оол, Светлана Мунзук. Дамчыдылга эфирге үнүп турда, электри энергиязы үстүп, хат-шуурган ийикке өске-даа чылдаганнар ужуң орта көргүспейн баар таварылгалар тургулаан. Чагыг ээлери дораан-на телефоннавышаан,

Дыдый Сотпа.

25 чылдаан юбилейи-биле

ТӨӨГҮЛҮГ “ХӨГЖҮМНҮ
БАЙЫР”

редакцияга чедип кээрге, катап чагыгны күүседип-даа турдувус. Инженерлерниң ажилы дыка харысалгалуу үеде техника болганчок-ла үрелип каарга, Владик Кукаң-Чүрек Монгуш, Орлан Дармажаа амыр-дыш чок ажилдап турдулар.

КТРК-ның база бир буянның үүлөзи – кадрлар өстү ооң иштинде “Хөгжүмнүг байыр” редакциязы уран ч салым-чаянныг, чаа-ла эгелеп чоруур аныак талантарга депкишти берип турган, турар-даа. Оларның чамдыктарын адаарга мындыг: ынчан-на сурагып эч чораан Конгар-оол Ондар, сөөлзүредип ооң өөреникчи Бады-Доржу, эштери дээш оон-даа өскелер, Мөңгү Ондар, Игорь, Айдысмаа Көшкендейлер, Андрей Мон Евгений Сарыглар дээш шуптузун адаары болдунмас. Амгы үеде улуг алдар-аттарның, шаңналдарның эдилери болган, иштики-даштыкы чурттарны чаңгыс эвес эргип-кезип каапкан, чонунга хүндүткелдиг артистер-Онзалап демдеглексээрим – В.Көк-оол аттыг хөгжүм-театрының, Күрүнениң “Саян” ансамблиниң улуг артистерин база талантылыг бот-тывыңгыр артисттер фестивалы, көрүлделерден тып, чалап эккелгеш, студ оларның күүсеткен номерлерин, ады-сывын, күүседипти номерлериниң авторларын, композиторларын долузу-титрлерге бижээш, телевидениениң алдын фондузун арттырган бис.

Дыка хөй концерт номерлери база темалыг дамчыдылгалар калбак улуг рулоннарда (ВМЗ) бижиттин ол бүгүнү КТРК-ның удуртуп турар, эртем-билини шыа аныак удуртукчулары аргазын тып, амгы үениң чаа тказын езугаар чара бижиттиргеш, архивке арттырар б дээрзинге идегээр мен.

Ынчангаш 25 чыл иштинде “Хөгжүмнүг байыр” редакциязы КТРК-ның архивинге эвээш эвес солун концерт номерлерин база темалыг дамчыдылгаларны арттырар Оларны хөй чылдарда салгалдан салгалче хумагалап, үе болгаш-ла чаарты бижидип тургаш, Тыва телевидениени төөгүзүңгө арттырары – КТРК-ны ээлеп арттар аныктарда ооң удуртукчуларындан дорт хамааржыр.

Дыдый СОТ

КТРК-ның хоочуну, Кызыл хоорайны хүндүлүг хамааты

“Ава” солун, ооң тургузукчузу

КАКСААН ИРГИТТЕРНИҢ САЛГАЛЫ

Л.Х. Иргит, Л.К. Салчак, С.Б. Данзын-оол, Т.Д. Байынды, Л.Ш. Шойдук.

дургуннап чорупкаш, Мөген-Бүренден Бай-Оваа деп черде Аспаты хемче шурай бээр дээш чедип кээрге, боду ышкаш салымныг бир аныяк лама башкы оол аңаа душчу берген. Оон иелээ тааржып чурттап берген. Өске аалдан келген хырын иштинде уруу төрүттүнүп кээрге, оолдун улуг өгбөзи бичии чаш төлге мерген йөрээлдер, угаадыглар-биле арамайлааш, актап каан буян-кежик хавын белекке берген. Оон-на хөй ажы-төл бодараан. Артында-ла аксын ажыдарга, аажок ааспырак, мерген сөстүг, чүге-даа алыспас, үлегер-чижектег, эрес-кежээ, хөй мал-маганныг, шыдал-күштүг Каксаан иргиттер деп аймак бодараан. Ооң бир салгалы Лидия он үш ажы-төлдүн ортуну болуп төрүттүнген” деп чугаалаанын чыылганнар сонугурап дыңнааннар.

Каксаан Иргиттерниң аңчы, малчын ук төөгүзү — кедергей бай-шыырак чораан. Эът-чеми төктүп, каксып чыдар боорга, Каксаан-Иргиттер дээр турган. Өг чанынга аъттыг кижичортуп кээрге, эът чыды думчукка келир, паш долу эът-чемин чорумалдарга деспи долу салыр, кончук чаагай сеткилдиг, ук төөгүзүндөн ол чаңын салбаан.

Кырган-ачазы казак, Моолга эң сурагы улуг хам чораан. Ону Ак-Баштыг азы Коңгур Хам дээр. Ынчангаш-ла Лидия Херлиевнаны “анаа эвес кижич” дээривистиң ужуру ында. Кижиниң ук-ызыгууру кандыгыл, салгал дамчыыр дээр чөп. Ооң кады төрзэн угбазы Лина Херлиевнаны база эки таныыр мен. Ол “Тыва” ансамблиниң баштайгы кеткен тыва хептерин даараан ус-шевер мастер. Ынчан тыва тон даараар кижилер барык чок, торгу пөс-даа тывылбас үе турган. Ол үеде угбазындан радиога интервью ап, оон дүн-хүн дивейн, баш көдүрбейн дааранып органын караам-биле көргөн мен. Дуңмазы Борис Херлии “Тыва” ансамблиниң тургузукчузу, хөөмейжи, сыгытчы (оларны эгелзэн ажылдарын ам кым-даа ыттавайн турары хомуданчыг). Бир дуңмазы Иван Херлии “Тываның аныяктары” солунуң шыырак корреспондентизи турган, чаңгыс бажыңга кожа чурттап турдувус, харалаан аныяанда-ла чок болду. Каксаан Иргиттер аймааның он үш кижиниң дөртүн эки билир, оларны-биле эгин кожа кады чоруур, бүгү талалыг талантызының мөгөйкичизи болганымга өөрүүр кижичи-дир мен. Мындыг онза өг-бүлениң бодарадыкчылары ачазы Херлии Коңгурович Иргит, авазы Чечек Мунзуковна Салчак дээн өгбелерге черге чедир мөгөөр апар.

Светлана ДАНЗЫН-ООЛ,
хоочун журналист.

эфиринге “Дүвүрелдин коңгазы”-биле оттурган журналистерниң бирээзи. Ооң бир дидим болгаш чугула көдүргөн айтыры 4-5 каът бажыңдан квартира хуужудуп алганнар, ооң төлөвилелин үрөп, боттарының кара туразы-биле эде кылып, ханалары тура соп, өскерттип алыр үе турган. Ол байдалды чавырылдырар дугайында Л.К. Иргит үстүкү албан черлеринге чедип, соксаткан. Шынап-ла, архитекторларның санап тургаш тургускан бажыңнарның бир ханазын ап кааптарга, кандыг айыыл болуп болурунун байдалын угап көргөни ол ышкаш республикавыстың сурагыг болгаш бөдүүн ишчи херзэженеринге тураскааткан очерктери номнар кылдыр үнгөн. Кезээде чаа дилзэшкинге бүргеткен кайгамчык шүлүкчү.

Л.Х. Иргиттин хууда амыдыралы каалама дески болбаан. Ооң өөнү ээзи хайхалапка таварышкаш, аныяк назынында чок болган. Ол ийи кызын эртем-билигге чедирип, өглөп-баштап алган. Ам оларның уругларын чеже-даа чай чок чогаал ажылдарын бодап чорза-даа, уйнуктарын азыражып чоруур энэрелдиг кырган-ава. Кады төрзениниң бичии өскүс оолдарын

база карактажып өстүрүшкен. Ол кончук амыдыралчы, ооң кылбаан-тутпаан чүвези чок, даараныр, аргыттынар, дачазында огородту-даа тарып турар, кижилерниң байдалын өттүр көөр, хуваанак-даа салыр элдеп кижилерниң бирээзи. Лидия Херлиевна чүгле угаан-сарылын сайзырадырдан аңгыда, мага-бодун дадыктырар изиг ханныг, кижилерниң аарыг-аржыын-даа үндүр суйбалтар күштүг холдарлыг. Ынчангаш “анаа эвес, элдеп кижич” дээрим ол.

“Ава” солунуң юбилейинге Мөңгүн-Тайгадан келген чаңгыс классчылары солунуң чүгле тарадыкчылары эвес, илдепкейлиг бижикчилери, аңаа сөс ап чүве чугаалаары кымдан-даа мерген-угаан-ныын, чечен сөстүүн аалчылар магадап сонугураан. Ол дээрге сарлык кадрчызы А.Б. Хомушкү, чараш дылдыг шүлүкчүлөр Е.К. Ондар, К.С. Чүлдүм, аас чогаал чыкчызы, хоочун башкы С.Х. Кула дээш өскөлөр-даа. Ылаңгыя Серен Хертековна Лидия Херлиевнаның ук-ызыгуурунун төөгүзүн чонга таныштырып, мындыг төөгүнү чугаалаан: “Шаанда бир аныяк кысты күш-биле өглөп каан. Ол барган аалыңга сеткил-хөөнү таарышпаанындан

Чүге дизе чаза басып туруп берген». «Меге чүве чугаалава, чаза басып турган бызаа сеңээ канчап чушкунуладыр чүвөл? Ол дээрге аңчып калган эмдик мал-дыр, силер ону боолап каан силер. Ийи сарлык бугазын база боолап каан-дыр силер» дээривиске, ыттаар чүве тыппас болду.

Угаанныг эрлер болза, сарлык бугазын канчап-даа боолаваз турган. Шаанда сарлык бугалары чүгле 5 айда өдекке келир. 8 айга чедир эдержилге ажылын дооскаш, шупту чыгып келгеш, үскүлөжир, оон тайга-таңды кырынче үне бергеш, аңаа кыштаар. Сарлык бугазын кым-даа соп чивес турган. Олар чүгле кырааш, боттары-ла тайга-таңды ээлери болуп хуулуп чоруй баар чораан. Ындыг эң-не хүндүлүг малывыс-тыр ол.

Тываның оорлары Моолдан кайгалдап шыдаваз, чүге дизе Моол эңдерге камералар салгылап алган. А бис моолдардан канчап чыдып каар деп бис? Үе сайзыраан, бистиң Саглы-Бажы аалдарында база камералар бар, телефон харылзаазы база эки. Бичии-ле каразынчыг кижилер көктүр болза, аай-дедир малчыннар домактажып, харылзажып турар. Ынчангаш оорнуң оруу, шынап-ла, муңгашталган. Оорланырының орунга өскүс аныдан садып алгаш, өстүрүп ал! Оор чорук кылгаш, меге-биле, кара сагыш-биле кижичи кажан-даа байывас!

А бодум Көдээ ажил-агый яамызынга саналдаарым болза, уксаажыдылга ажылын экижидип, отчет-учетка-даа алырда эки, оорлардан-даа камгаланырынга эки: уксаалыг малдарның, ылаңгыя ховар малдарның электроннуг им-демдектерин (электрочипирование) салдыргаш, ону шыңгыы контрольга алырын «Шын» солун таварыштыр диледим.

Чодураа ООРЖАК,
көдээ ажил-агый эртемнериниң кандидаты, тыва хойнуң даглыг хевириниң автору.

оруну оруу муңгаш

ООН ОРНУНГА ӨСКҮС АНАЙДАН ӨСТҮРҮП АЛ

17 чылдың август 1-ден 2-жекиниң 2 шакка чедир бичии оол-малын күзөттээш, тарап турда, ыктар өдекке чыткан. Аалдың 3 шакта оттуп кээрге, сарко-коданы-биле чок болган. Оон бедир машиналыг, мотоциклдиг, ыг, чадаг маңнажып дилзэн, жавы аалдардан айтыртыганы: малчын сарлыктарны 4 шакта көргөн болган. Изин истепе, Мөңгүн-Тайга уунче чорут-артыын үзе сывырып алгаш, талазынче сүрген болган.

5 аъттыг оол оорлар соондан, алдырбайн барган 20 ажыг саролайлыгга аалынче сүрүп эккел-даа ыңай ис сүрүп кээрге, оорлар Көгөрим кырынга келгеш, дезип сарлык бызаазын боолап каан. Ол черге кээрге, караңгылаан, ен, чүү-даа көзүлбөс, билдинмес бедир аалга келген. Эртенинде оол боолаткан бызаа соонче, 3 кара чашпанда сарлыктар изин илдангаар эртен аъттаныптылар. Тер Хандагайтыдан полицияның төлээзи капитан Николай Николаевич Кара-Сал, Иштики херектерниң тускай эргелиг төлээзи, ың майору Артыш Тристановичлар-биле чорупкаш, оорларның азары-биле Барыын-Хемчик кодип келдивис. Бир хонганывыста, Тристановичниң сургакчылаар төнгөн болду. Ол улуг даргалаптап тургаш, сургакчылаарының узадып алырга, мээң амырап

турарымны чүү дээр!

Бистиң сарлыктарывысты сеткилинден дилежип, ажылынга бердингенин көргүскен полиция ажылдакчыларынга, «Чөөн-Хемчик» эргелелиниң полиция начальниги, полковник Долаа Хертекович Дан-Сурунге, тускай төлээлекчи, майор Шолбан Маадырович Сатка, Иштики херектер яамызының килдис начальниги, майор Мерген-Херел Павлович Монгушка, аай-дедир долгажып тургаш, арга-сүмезин берген даргаларывыска четтиргенивис илередип, ажыл-ижинге ам-даа депширин, төрзэн Тывавыска «оор» деп сөс дыңалбас кылдыр оорнуң оруун муңгаштап, чедишкиннерлиг ажылдаарын «Шын» солун таварыштыр малчыннар мурнундан күзедивис.

Тайга-таңдыже оорлар соондан чоргузупкан чаш оолдарымны бодап кээримге, уйгум-даа келбес, анаа олуртунмас-даа апаар чордум. База бир демдеглээр дээн чүүлүм: сарыг шажын, чүдүлге сайзыраан түдүм, лама башкыларның, хамнарның сөөлгү үеде дыка шыырак апарганы өөрүнчүг болду. Оларны-биле телефон дамчыштыр долгашкаш, ам кайда барганын, кайнаар истээрин безин айтырып алыр апарган магалыг үе-дир бо. Ынчангаш эки дузалашкан башкыларымга улуу-биле четтиргеним илереттим. Билдингир байдал-биле ол шыырак башкыларның ат-сывын бижип шыдаваз-тыр мен, а боттарынга бо материал үнүп кээрге, солунну чедирерин азап тур мен.

Оорлар соондан чоруткан сүрүкчү оолдарывыс телефон-биле долгап келгеш, «Сарлыктар үнү дыңналып турар

шыргай арга иштинде орук-даа, ис-даа көзүлбөстей берди» дээрге, ол хондур база удуваан бис. Эзинде чаа өгленген аныяктарывыс УАЗ херек дээривиске халдып келди. Кызылдан күдээлерим, дуңмаларым, кудаларым 3 машина кижичи эккелдилер. Дүүш соонда «оорларны-даа тудуп алдывыс, сарлыгывысты-даа тып алдывыс» деп, 7 аъттыг оолдарывыс долгап кээрге, амыраанывыстан кижичи бурүзү өөрүшкүлүг медээни улузувуска телефонга долгап, дыңнадып турдувус.

Оорлар соондан ис истеп, сарлыктар дилеп турган 7 аъттыг аныяк чаш оолдарывыска аас-кежикти, ажыл-ижинге чедишкиннерни, каң дег кадыкшылды күзеп, шынап-ла, ок-боолуг оорлар соондан кортпайн, амы-тынын-даа бодавайн, оорларны сүрүп турган маадырлар-дыр деп, езулуг эр мөзү-бүдүжүн көргүскөн, эр хейлер, оолдарым деп мөгөйдим. Күрүнениң уксаалыг ховар малы сарлыктарны оорлар холундан ушта шаап келгенин дээш силерге улуу-биле четтирдивис, черге чедир мөгөйдивис!

Кызылдан «КамАЗ» биле чүк сөөртүр «Газельдиг» оолдар кээрге, аъттарывыс болгаш сарлыктарывыс чүдүрүлгөш, чанып келдивис. 3 аъттыг оорнуң бирээзи, оон мурнунда кижичи херектиг домзактап чораан 56 харлыг хамааты туттурган. Ийизи дезипкен болду. Ол эштерин база чугаалап берген, суурдан үдежиппен 2 оолдун аттарын билбес мен диди. Оорларны илередир ажылды полиция оолдары улаштыр кылып чорупкан. Оордан айтырылгар салган бис: «Чүге сарлыктарны боолап каан силер?». Ооң харызы: «Чок, мен ол сарлык бызаазын боолавадым, а чушкунулап кааптым.

Шериг-оол Дизижи-ович Ооржак Тыва Республиканың Президентизм база Аът федерациязының даргазы турда, республика чергелиг «Эзир-Кара» байырлалы эгелээн.

Ол үеде чарлаттынган ыры мөөрейинге Дамба-Доржу Саттың «Эзир-Кара» деп танцы-самныг (самның тургузукчузу Аян Мандан-Хорлуу) «Эзир-Кара эки аъдым» деп ырызы тиилээн. Ынчан ырының-даа, танцы-самның-даа авторлары Тес-Хем кожуунга болган «Эзир-Кара» байырлалына сарлыктар-биле шаңнатканнар.

2017 чыл – ук ыры биле сам-

Ыраажыга мөгейи

ЫРЛАП-ЛА ЧОР, ДАМБА-ДОРЖУ!

ның тывылганындан бээр 20 чыл ою. «Эзир-Кара» төлөвилелиниң болгаш «Эзир-Кара эки аъдым» деп ырының сөзүнүн автору бо ырыга база төлөвилелге тураскаадып, Кызыл хоорайдан Шара-Нуурга чедир «Эзир-Караның изи-биле» деп аян-чорук коппазын организастан. Аян-чорукчуларны Туризм төвүнүн ажилдакчылары, Аът федерациязының, Көдээ ажил-агый яамызының чылгы мал харыылаар килдизинин, Дээди Хуралдың болгаш репрессия-латканнар музейинин төлээлери

«Азия төвүнден» үдээннер. Туризм чиркөөнүн киржикчилери келир чылын база-ла ол-ла маршрут-биле чоруур аъттыг аян-чорукка сураглыг ыраажывыс, «Эзир-Кара» деп ырының аялганының автору болгаш күүседикчизи кижип келирин манавышаан, аңаа идегээр-дир бис. Ноябрь 26-да В. Халилов аттыг күрүнө филармониязынга марафон болуп турар үеде ол Томск хоорайның эмнелгезинден телефон дамчыштыр долгал кээрге, оон сергек үнү бистиң идегеливисти улам-на бы-

жыглапкан. Келир чылын «Саянар» ансамблиниң 50 чыл оюнга оон ыры-шоорун дыңнап, аалдап чеде бээривисти көрүкчүлөр болгаш Дамба-Доржунун Баян-Таладан келген чээрби шаа төрелдери-биле кады телефон дамчыштыр даңгырагладыыс. Бо чүүлүмнү бодумнун «Ырлап-ла чор, Дамба-Доржу!» деп шүлүм-биле доостум.

**ЫРЛАП-ЛА ЧОР,
ДАМБА-ДОРЖУ!**

Баян-Талаа чаяттынга, Баритоннаар Дамба-Доржу.

Аъттар алгал, ырлап чор
Артист болган Дамба-Доржу
Кончуг артист боорда-
Композитор Дамба-Доржу
Аялгалар чогааткылаар
Аянның-ла Дамба-Доржу

«Ланчы боозун» ааста
Ырга шынчы Дамба-Доржу
«Эзир-Кара» ырының баз
Эззи болган Дамба-Доржу

Ындынналган ырларын
Ыдыкталган Дамба-Доржу
Ыракка-даа, чоокка-даа
Ырлап-ла чор, Дамба-Доржу

Кара-Күске
«Эзир-Кара» телеви

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.

ӨРТЭЭ ААР

8-923-338-9188,
8-902-996-2243

ОГРН 304246417300108 Реклама.

«Шын» солунну

«Гаруда» төп садыгның
1-ги каъдында, 21 дугаар
киоскиден (ногаа аймаа
залы) садып ап болур.

ИВАН ЯРЫГИН АТТЫГ СПОРТ КОМПЛЕКИЗИНДЕ

бичии оолдар, уругларны өөредир-биле тыва хүреш, сумо бөлүүнүгө хүлээп ап турар.

Бир айда өртээ 2500 рубль.

Болур хүннери: понедельник, среда, пятница.
Эртенги үеде 9.00 шактан 10.00 шакка чедер.
Дүштеки үеде 15.00 шактан 16.00 шакка чедер.
База чиигелде кылдыр 8 катап бассейнге халас эштир.

Тренер-башкы: Баасан Андреевич Баткар — Тыва Республиканың Начын мөгези, сумога спорт мастери, оолдар аразында Европа чемпиону, сумога бичии оолдар аразында Делегей чергелиг чемпион, аныктар аразында 3 дакпыр Наадым чемпиону.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

Ол ышкаш бичии оолдар, уругларны бассейнге эштип өөредир бөлүкчө база хүлээп ап турар. Бир айда өртээ 2400 рубль (12 катап баар).

Кичээл шактары:

9.00-10.00 — 11 хардан өрү.

10.00-11.00 — 7-10 хар.

14.00-15.00 — 7-10 хар.

15.00-16.00 — 10-12 хар.

16.00-17.00 — 13 хардан өрү.

18.00-19.00 — школа назыны четпез 5-6 хар.

Неделяда 3 катап болур, хүннери: вторник, четверг, суббота, аңаа немей чиигелде — улуг-хүн санында халас эштир.

Тренер-башкы: Донгак Сайын-Белек Алдын-оолович.

Бодунга ап алыры-биле:

1. Эмчи справказы (дерматолог, яглист, педиатр).

2. Сугга эштир хеп, бөрт, карак шили, чунар-бажыңга ажыглаар херекселдер.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

**Чаа чыл таварыштыр амданныг
чигирзиг белектер дээжизи Абак
хоорайның өртектери-биле сады
алыкчыларны манап тур**

Янзы-бүрү колбасалар дээжизи, эът болгаш балыктын доңурган кезектери, аъш-чем барааннарын садып турар.

Шупту барааннары мөөңөп садар чиик өртектер-биле чагыдып ап болур.

Адреси: Переулок Загородный, 19, «Обувь» баазасы, 11/1 дугаар склад.

Телефоннары: 8-929-317-9702,
8-983-593-6436.

**УАЗ автомашинага
артык кезектерни сады
база ЧАГЫДЫП ап болур**

**Чагыдар болза (УАЗ, ВАЗ, ГАЗ) өртээ
Новосибирск хоорайны болур.
10 хууга чедир чиигелделиг**

Өнчү хевиринден хамаарылга чокка (бюджет — 44-ФЗ-ның 93 чүүлүнүн 1 кезээниң 4 пунктузун езугаар) организацияларны болгаш албан черлерин таарымчалыг керээ езугаар кады ажылдажылгаже чалап тур бис.

Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 115 (2 к тел. 8-913-358-08-88.

Чагыдылга-2018 чоруп турар

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннун 2018 чылда чагыдылгасы Тываның бүгү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

«ШЫН» СОЛУННУҢ

ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ

Почта таварыштыр хуу кижилерге:

Чартык чылда — 1078 рубль 98 көпеек.

Кварталда — 539 рубль 49 көпеек.

1 айда — 179 рубль 83 көпеек.

Почта таварыштыр организацияларга:

Чартык чылда — 1138 рубль 98 көпеек.

Кварталда — 569 рубль 49 көпеек.

1 айда — 189 рубль 83 көпеек.

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар!

**РЕДАКЦИЈАДАН БОТТАРЫ КЭЭП АЛЫР
КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА**

хуу кижилерге:

Чартык чылда — 576 рубль 00 көпеек.

Кварталда — 288 рубль 00 көпеек.

1 айда — 96 рубль 00 көпеек.

организацияларга:

Чартык чылда — 720 рубль 00 көпеек.

Кварталда — 360 рубль 00 көпеек.

1 айда — 120 рубль 00 көпеек.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11844 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 379

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Монгуш — 2-17-91.

Секретарь В.М. Чактар — 2-30-89; тел/факс (394-22) 2-30-89.

Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагзы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).

Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Н. Соян).

Социал айтырыллар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.

Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору Э.Н. Кол).

Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Раоч. счет № 40603810900004000277
Корр.счёт № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттынган материалдарны
торларының бодаалдары редакцияның туруктуу
дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары бот
өскө-даа фактылары, дыңнадылары дээш автор
боттары харыылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530.
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлапгаже дужааны:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефон дугаары